

Revista
d'Arqueologia
de Ponent

n°23 2013

Joan Maluquer de Motes Nicolau en el vint-i-cinquè aniversari de la seva mort

Edició:
Núria Rafel Fontanals
i Emili Junyent Sánchez

Excavacions a Navarra, agost del 1965 (fotografia: Arxiu familiar Maluquer)

A la memòria del mestre

El professor Joan Maluquer de Motes fou un dels arqueòlegs més prestigiosos de la prehistòria i la protohistòria catalana i espanyola del segle xx i destacà tant per la força del seu pensament intuïtiu i imaginatiu, el seu coneixement exhaustiu i profund de l'arqueologia peninsular, la seva gran capacitat de síntesi i una abundantíssima producció científica, com per la qualitat del seu magisteri i l'absoluta entrega a la vida acadèmica i universitària.

No cal, certament, cercar raons per justificar aquest dossier en el 25è aniversari de la seva mort. Però volem portar a primer terme un altre aspecte, alhora científic i humà, la vinculació a les terres de Ponent, els lligams de sang, sentiments i ciència que arrelen la seva obra a la nostra terra. La societat lleidatana té un deute ampli i profund i li deu importants avenços en el coneixement del nostre patrimoni arqueològic i del nostre passat prehistòric i antic. L'obligació de la Universitat de Lleida és encara major recordant el seu paper, quasi desconegut i oblidat, en la refundació de l'Estudi General de Lleida, abans que la Universitat Autònoma se'n fes càrrec temporalment. I què dir dels que vàrem tenir la sort de gaudir del seu magisteri com a deixebles o alumnes.

Fruit d'aquest reconeixement va ser la *Revista d'Arqueologia de Ponent*, l'òrgan de comunicació científica dels arqueòlegs i de les arqueòlogues de la Universitat de Lleida, coeditada amb l'IEI i l'Ajuntament de Lleida, que va néixer l'any 1991 com a homenatge al mestre. Aquesta relació d'estima i respecte s'ha fet extensiva i ha estat corresposta per la família. La Universitat de Lleida ha rebut per voluntat expressa de la seva esposa, la senyora Maria Bernet Ribera, materialitzada pel seu fill Jordi, la biblioteca personal del doctor Maluquer. Un llegat que té òbviament un valor material, però que apreciem, sobretot, en el seu valor emocional i simbòlic, representat per dos llibres especials.

Maluquer, al llarg de la seva vida, va explicar en diferents ocasions que va ser la grapa de Pere Bosch Gimpera en els seus primers anys universitaris, en l'època de la República i la Universitat Autònoma, la que el va arrossegar a la prehistòria. Però el mateix Maluquer ha explicat també que dos llibres clau havien estat decisius abans: el d'Henri i Louis Siret, *La Edad de los Metales en el sudeste de España* (1887) i el d'Hugo Obermaier, *El hombre fósil* (1916). El primer era a casa seva perquè el seu avi, Joan Maluquer Viladot, era tinent d'alcalde de Barcelona quan es va concedir a l'obra el premi Francesc Martorell i Peña l'any 1888 i el segon perquè el prehistoriador alemany havia passat una temporada a casa de la mare a la Pobla de Segur. Els dos llibres porten les corresponents dedicatòries signades en 1890 i 1918 respectivament. En definitiva, en realitat, la personalitat irresistible d'en Bosch va reblar el clau, però aquestes dues obres havien sembrat la llavor. Els dos llibres formen part del llegat. El llibre dels germans Siret, la primera obra científica de la prehistòria espanyola, un plaer intel·lectual, visual, de bibliòfil, text i àlbum, amb més de 8.000 objectes meravellosament dibuixats... De l'edició en francès, publicada a Amberes, es van imprimir cent exemplars i se sap de l'existència de molt pocs exemplars (en el catàleg del Patrimonio Bibliográfico Español consten al Museo Nacional de Antropología, la Real Academia de la Historia, l'Ateneo de Madrid, l'Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico n'ha restaurat un exemplar del Museo de Almería...). L'any 1890 s'edità en castellà a la impremta Henrich i Cia. del carrer Escudellers de Barcelona i es desconeix la tirada. Fa uns anys, el 2006, es va publicar una edició facsímil a càrrec del govern autònom i la Fundació CajaMurcia.

Poc abans del seu decés, l'any 1986, l'Institut d'Estudis Ceretans li va retre homenatge amb la

celebració d'un dels Col·loquis de Puigcerdà i la publicació del corresponent volum; l'"In Memoriam" de la professora Ana Maria Muñoz Amilibia es va publicar als *Anales de Prehistoria y Arqueología de la Universidad de Murcia*, núm. 4, corresponent a 1988, l'any següent de la seva mort; i, uns anys després, aparegué l'"Homenatge al Prof. Dr. Joan Maluquer de Motes" a la revista *Pyrenae*, núm. 22-23, 2000, que recollia una selecció d'articles de la seva obra i un seguit de col·laboracions que enfocaven la producció científica, signades per Josep M. Fullola, Germán Delibes, Gloria Munilla, Francisco Gracia, Sebastián Celestino, Javier Velaza, Miquel Cura, Ana María Muñoz Amilibia, Gonzalo Ruiz Zapatero, Enriqueta Pons, Joaquim Tremoleda, Josep Padró, Juan Blánquez, M. Aurora Martín, Marta Campo i José Luis Maya.¹

L'actual dossier, la feina més feixuga de la coordinació del qual l'ha fet seva Núria Rafel, pretén enriquir la visió de la seva obra un quart de segle després amb catorze aportacions des de diferents angulacions, no limitades a la vessant científica, i procurant obrir el ventall a altres investigadors de l'Estat espanyol. Així, el dossier inclou la documentada, emotiva i, per a molts, segur que sorprenent semblança personal (Jordi Maluquer) i el record del mestre com a docent (Maria Eugènia Aubet), i segueixen les anàlisis de la seva aportació com a universitari des del Deganat de la Facultat de Lletres de la Universitat de Barcelona, el famós Pla Maluquer (Francesc Gracia), el seu pas per la Comisaría General de Excavaciones i l'episodi del salvament del teatre romà de Tarragona (Francesc Tarrats), la tasca desenvolupada a Salamanca (Germán Delibes), la participació en la *Historia de España* de Ramón Menéndez Pidal, vista des d'una perspectiva historiogràfica (Jordi Cortadella), les cartes adreçades a Salvador Vilaseca (Jaume Massó) i les seves contribucions a l'estudi de Tartessos (Sebastián Celestino), la colonització fenícia (Núria Rafel) i grega (Adolfo Rodríguez Monedero), les "cultures hallstättiques" —ell hauria dit, el substrat— (Enriqueta Pons), la civilització ibèrica (Joan Sanmartí), l'epigrafia (Joan Ferrer i Ignasi Garcés) i el bronze atlàntic i els *castros* del nord-oest (Xosé-Lois Armada).

Per la meua part, fugiré del discurs acadèmic o historiogràfic i, encara que des de la més absoluta subjectivitat, filtraré records que —n'estic segur— també contribuiran a recuperar i reconstruir la memòria d'aquells anys universitaris, del mestre, de l'arqueòleg investigador insaciable, del degà, de l'home que estimàvem i coneixíem, o crèiem conèixer, com ens ha fet veure Jordi Maluquer, revelant-nos aspectes per a nosaltres inèdits de la seva personalitat.

El mestre i l'arqueòleg

Com a docent, mai no va deixar indiferent ningú... Sempre estimulante, crític, polèmic, a vegades

1. MUÑOZ AMILIBIA, A., "In Memoriam", *Anales de Prehistoria de la Universidad y Arqueología de Murcia*, 4, 1988, 5-7. DD.AA., "Homenatge al Prof. Dr. Joan Maluquer de Motes", *Pyrenae*, 22-23, 2000. *Prehistòria i Arqueologia de la Conca del Segre. Homenatge al Prof. Dr. Joan Maluquer de Motes*, 7è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, 6-8 de juny de 1986, Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà 1988.

dur, fins i tot agre, sempre disposat a discutir la darrera troballa, la darrera interpretació... Mai no va preparar una classe, almenys durant aquells anys; simplement havia de decidir de què parlava i el seu saber i coneixements brollaven. En realitat, la docència l'exercia sempre, de manera permanent i natural, ja fos al despatx, la biblioteca, els seminaris, els congressos o en les reunions del capvespre dels dimecres al local del CSIC al carrer Egipcíacs, obertes a gent de fora de la universitat, com Josep de la Vega o Ricard Pascual, i, sobretot, en el terreny, durant les sortides i campanyes d'excavacions, fins i tot al cotxe, mentre conduïa pendent d'encendre la pipa i d'allò que explicava o discutia amb passió i nosaltres escoltàvem, agafats al seient sense tenir-les totes, més aviat espantats. A les classes, de tant en tant, feia sortir a la pissarra: "dibuixi el mapa d'Espanya (...), ara la vall de l'Ebre i els seus principals afluents...". El sistema era discutible, en realitat, un veritable turment per a l'afortunada "senyoreta..." —normalment el patien les noies— i els mapes resultants feien riure fins i tot al guix, però, després de l'experiència, totes i tots sabíem on era el Jalón i d'on a on portava el Pancorbo.

Moltes de les persones que vàrem tenir la sort de formar-nos al seu costat compartim aquest sentiment: el millor de nosaltres com a arqueòlegs l'hi devem, la resta és cosa nostra... La relació deixeble-mestre és força especial, gairebé vampírica, i el seu tarannà obert em permeté realitzar una tesi doctoral pensada i escrita a la contra, que com a director va defensar al tribunal, poc després de dir-me, abans d'iniciar-se l'acte, que no estava d'acord en gairebé res del que deia, ja que m'incloïa en el que considerava una moda: la sobrevaloració de la influència fenícia en els orígens de la civilització ibèrica (1976). La generositat va ser absoluta i com a ajudant vaig viure la recerca amb la màxima intensitat i llibertat, sense que mai se m'imposessin les feines que s'associaven a la figura de l'ajudant, tret d'assumir una assignatura quadriestral, que vaig acceptar encantat i que constituí el meu bateig de foc en la docència, quan Maluquer marxà a Madrid a ocupar-se de la Comisaría General de Excavaciones. Els lligams eren acadèmics, però també afectius; així s'explica, l'ajut econòmic que sent estudiants vàrem rebre a Berroberia per assistir al mític *symposium* de Tartessos (Jerez de la Frontera 1968) o que es fes càrrec de la reparació del meu vell 2CV després d'un accident al cap de poc d'haver estrenat el carnet de conduir.

Amb independència de les consideracions personals, les relacions eren de poder i abans d'arribar a les oposicions, els esglaons previs es pujaven d'acord amb decisions unipersonals que premiaven, sense saber-se en quina proporció, mèrit, capacitat i fidelitat, per la qual cosa podien resultar del tot arbitràries. És veritat que del Departament, al llarg dels anys seixanta i setanta, va sortir la fornada d'arqueòlegs catalans que ha liderat la recerca en les nostres universitats i als instituts de recerca les darreres dècades. Com també ho és que no tothom rebia el mateix tracte, que hi va haver qui va ser tractat sempre amb sarcasme, que, de vegades, les relacions van ser conflictives i que, per exemple, no es va fer res per retenir a

la Universitat de Barcelona un dels arqueòlegs més brillants i renovadors de les darreres dècades.

Vaig entrar al Departament el curs 1967-1968 després de les excavacions dels forns de vernís negre del barri hel·lenístic de la Ciutadella de Roses i de la necròpolis ibèrica de la Palma, Mas de Mussols, Tortosa, i vaig sortir-ne per marxar a Lleida l'any 1974. Com a estudiant i ajudant vaig participar en excavacions dirigides per Maluquer a la cova de Berrobería, Urdax, 1968, magdaleniana-azilià; a la cova dels Muricecs, Llimiana, 1969, musterià i bronze; al Camp Triangular del Puig de Sant Andreu, Ullastret, 1969-1970, oppidum ibèric; a Mianes, Santa Bàrbara, 1970-1971, necròpolis ibèrica; a la Ferradura, Ulldecona, 1971, poblat de la primera edat del ferro pre-ibèric; al Molí d'Espígol, Tornabous, 1971, i a Margalef, Puigverd de Lleida, 1973, ambdós oppida ibèrics. A més, sota la seva supervisió, vaig excavar a Mas Boscà, Badalona, 1968, oppidum ibèric; Barranc d'en Fabra, Amposta, 1970, enterraments neolítics, i Roques de Sant Formatge, Seròs (mentre negociava sense èxit amb la Diputació de Lleida la creació en aquesta ciutat d'una secció de la Facultat de Filosofia i Lletres), Vilàs, Aitona i Pilaret de Santa Quitèria, Fraga, tots ells oppida ibèrics, els anys 1970-1972.

Com ja hem dit, Maluquer basava les seves propostes en un coneixement exhaustiu de l'arqueologia espanyola. Era un home de camp, un arqueòleg de terreny, capaç de travessar tot Espanya conduint el Citroën GS per conèixer directament una nova troballa en el mateix moment en què es produïa, que, fins i tot, en determinades èpoques i circumstàncies, semblava excavar compulsivament. Tant a les aules com a les excavacions, ens va inculcar l'estratigrafia com a clau de volta del mètode arqueològic. Avui això pot resultar d'una evidència insultant, però, a finals dels seixanta, no ho era tant i tots nosaltres érem conscients de la importància històrica dels talls dibuixats al Cerro de la Cruz (Cortes de Navarra) entre els anys 1955 i 1957 amb l'ajuda inicial d'E. Sangmeister, de l'apunt pres al Carambolo (Sevilla) —existeix una meravellosa edició facsímil del diari de camp²— o del sondeig fet a la Pedrera (Vallfogona de Balaguer-Térmens) amb la col·laboració sobre el terreny de Ana M. Muñoz Amilibia. En el jaciment, la interpretació girava sempre al voltant de les observacions estratigràfiques i l'estratigrafia il·lustrava sempre les conclusions. I aquí raïa el problema: els talls es dibuixaven a posteriori i no s'arribà a definir un mètode d'excavació i un sistema de registre estratigràfics. A inicis de la dècada dels setanta, els nostres referents metodològics eren el Deutsches Archäologisches Institut, la Universidad de Granada i Oswaldo Arteaga (Toscanos, Cuesta del Negro, Cerro de la Encina, Saladares, Vinarragell...) i, especialment, els treballs de Michel Py als oppida de Vaunage, Gard i després a Lattes, Hérault, Languedoc-Roussillon; de la mateixa manera que, pocs anys després, ho serien els primers articles d'Edward C. Harris.

2. MALUQUER DE MOTES, J. (1994). *Excavaciones de 'El Carambolo', Sevilla. Notas y experiencias personales*, Clásicos de la Arqueología de Huelva, 5 (edició facsímil del diari d'excavacions de l'autor de 1958). Huelva.

L'universitari i aquells anys

La seva vida va ser d'una total entrega a la Universitat, la recerca i la docència i també d'anys de sacrifici i esforç dedicats a la consecució, defensa i gestió de l'autonomia universitària i a la reforma d'un pla d'estudis monolític i antiquat. Corrien anys especialment difícils i la temptació d'amagar-se en els propis projectes de recerca era tan forta com avui: llavors la dictadura irrespirable, avui la crisi i les polítiques neoliberals. Lluny d'això, assumí el Deganat i impulsà l'aprovació del pla d'estudis que porta el seu nom, el *Pla Maluquer*. José Luis Villar Palasí, ministre d'Educació de 1968 a 1973, de tendència demòcrata cristiana i proper a l'Opus Dei, havia iniciat una reforma educativa "aperturista" —la més ambiciosa dels governs tardofranquistes (LGE de 1970, obligatorietat i gratuïtat de l'ensenyament fins als catorze anys, selectivitat, universitats autònomes, instituts politècnics, professorat contractat...)— i la Facultat va sol·licitar autonomia per elaborar un pla d'estudis propi, invocant indirectament els bons resultats que aquesta havia suposat al temps de la República. Vull aturar-me en el context d'aquells anys per calibrar millor el que suposà la reforma i fer-ho a partir del que conservo com un tresor personal: una carta escrita el 22 de desembre de 1968, pocs dies després de la presentació en Junta de Facultat del projecte de pla d'estudis i dels incidents ocorreguts a la porta de la Facultat de Lletres, en els quals Maluquer fou colpejat per la policia i es cremà lleugerament, roba i cabells, esquitxat per un còctel Molotov, i pocs dies abans de l'assalt al Rectorat i la defenestració del bust del *Caudillo*, el 17 de gener de 1969, i de la declaració de l'estat d'excepció pel règim franquista.

Amb aquell escrit, Maluquer responia al meu, afortunadament no conservat, en què, des de Palma de Mallorca on feia el servei militar, li demanava una gestió sobre Guillem Rosselló Bordoy, director del Museu Arqueològic de Palma de Mallorca, perquè sol·licités a les autoritats militars la meua col·laboració amb les tasques de la institució, com a manera d'alleugerir la penosa situació casernària a què m'abocava la "mili". A més, amb la radicalitat impertinent dels meus vint-i-dos anys, al·ludia als fets i li manifestava el meu escepticisme davant de la reforma.

Més enllà del seu valor sentimental, el document mostra en primera persona el compromís que el motivava i allò que per a ell era més valuós del projecte que impulsava: l'autonomia de la Facultat, la llibertat de l'alumne per triar les assignatures i els professors i la participació dels estudiants i els professors en l'elaboració del pla d'estudis. La carta, en qualitat de document, mereix ser reproduïda íntegrament (figura 1):

[anvers]

22-12-68.

Mi querido amigo: Recibo y agradezco su felicitación y buenos deseos para el próximo año. Su carta me ha interesado muchísimo aunque veo que de lejos no ha calibrado ciertos matices. Sin embargo por si le puede servir para entenderlo debo decirle con satis-

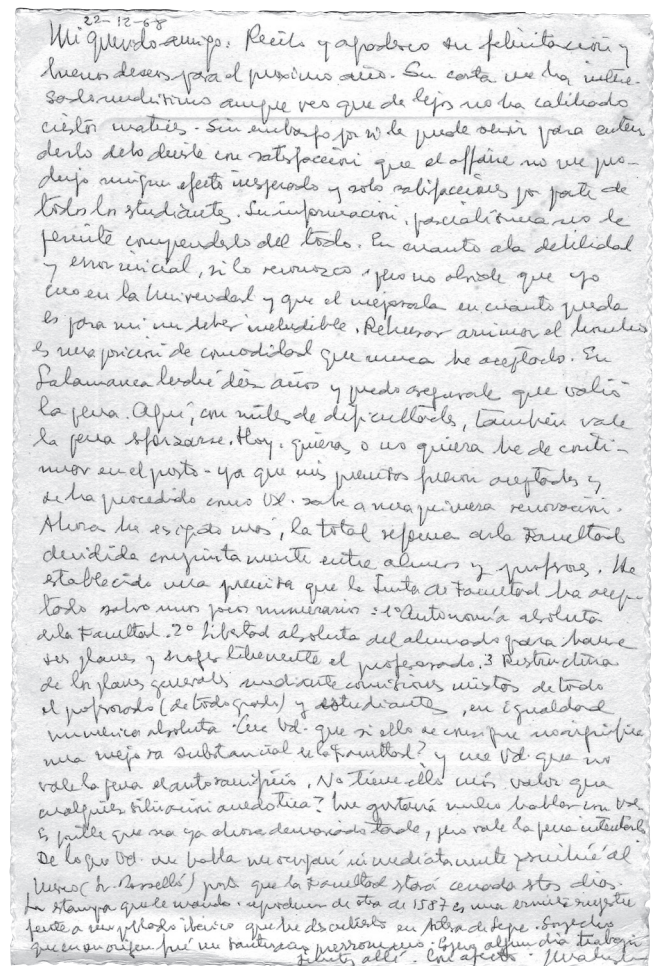
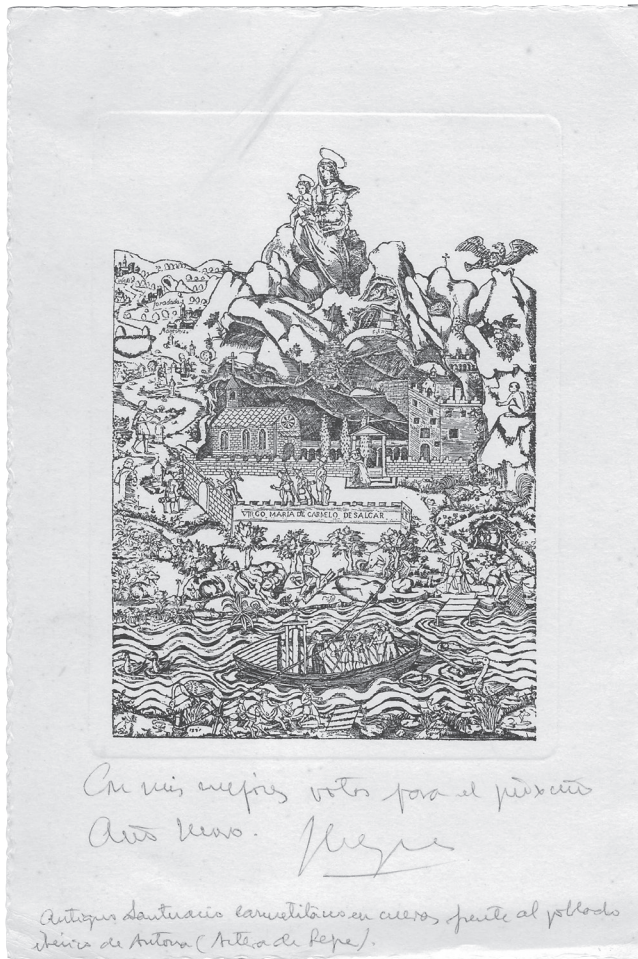

Figura 1. Anvers i revers d'un escrit del 22-12-1968 del professor Maluquer adreçat a Emili Junyent.

facción que el affaire no me produjo ningún efecto inesperado y solo satisfacciones por parte de todos los estudiantes. Su información parcialísima no le permite comprenderlo del todo. En cuanto a la debilidad y error inicial, sí lo reconozco, pero no olvide que yo creo en la Universidad y que mejorarla en cuanto pueda es para mí un deber ineludible. Rehúsar armar el hombro es una posición de comodidad que nunca he aceptado. En Salamanca luché diez años y puedo asegurarle que valió la pena. Aquí, con miles de dificultades, también vale la pena esforzarse. Hoy, quiera o no quiera he de continuar en el puesto, ya que mis premisas fueron aceptadas y se ha procedido como Ud. sabe a una primera renovación. Ahora he exigido más, la total reforma de la Facultad decidida conjuntamente entre alumnos y profesores. He establecido una premisa que la Junta de Facultad ha aceptado salvo unos pocos numerarios: 1º Autonomía absoluta de la Facultad. 2º Libertad absoluta del alumnado para hacer sus planes y escoger libremente el profesorado. 3 Reestructura de los planes generales mediante comisiones mixtas de todo el profesorado (de todo grado) y estudiantes, en igualdad numérica absoluta. Cree Vd. que si ello se consigue no significa una mejora substancial en la Facultad? Y cree Vd. que no vale la pena el autosacrificio. No tiene ello más valor que cualquier situación anecdótica? Me gustaría mucho hablar con Vd. Si es posible que no sea ya demasiado tarde, pero vale la pena intentarlo.

De lo que Vd. me habla me ocuparé inmediatamente y escribiré al Museo (Sr. Rosselló)... que la Facultad estará cerrada estos días. La estampa que le mando, reproducción de otra de 1587, es una ermita rupestre frente a un poblado ibérico que he descubierto en Artesa de Segre. Sospecho que en su origen fue un santuario prerromano. Espero algún día trabajar juntos allí. Con afecto. Maluquer.

[reverso]

Con mis mejores votos para el próximo Año Nuevo
Maluquer

Antiguo Santuario carmelitano en cuevas frente al poblado ibérico de Antona (Artesa de Segre).

Aquells anys, vivíem, somiàvem el final de la dictadura i el clima polític ho impregnava tot. Durant les excavacions a la cova de Berrobería, Urdax, cada dos per tres, havíem de passar els controls de la Guàrdia Civil que cercava membres d'ETA pels boscos i muntanyes properes al pas fronterer de Dantxarinea. El darrer dia de la campanya a Margalef, Puigverd de Lleida, el 20 de desembre de 1973, en arribar al restaurant TVE emetia música clàssica, l'Almirall

Carrero Blanco havia saltat pels aires i ens quedàrem sense el cava de comiat, no fos que semblés que ho celebràvem. Són anècdotes, no cal dir-ho, però que destil·len l'ambient, les dificultats, les circumstàncies extremes en les quals Maluquer portà a terme la reforma dels estudis universitaris de lletres. A la Universitat es vivia perillosament i lluita i repressió eren el pa de cada dia. L'efervescència política a finals de la dècada dels seixanta era total: d'una banda, l'ànsia de llibertat sota la dictadura; de l'altra un món que semblava alimentar utopies i somnis revolucionaris. Les protestes als campus universitaris de Berkeley, San Francisco, Berlín, Londres..., el Che Guevara era capturat i assassinat a Bolívia, la revolta a Nanterre i el maig del 1968, Muhammad Ali i Malcom X, els Black Panthers, Martin Luther King, els punys negres al podi olímpic de Ciutat de Mèxic, la Revolució Cultural xinesa, la guerra del Vietnam, el Moviment dels No-Alineats, Gadaffi proclamava la República de Líbia... Els joves universitaris absorbíem ideologia com esponges i tot empenyia contra la dictadura, que feia front als primers atemptats mortals d'ETA.

El curs 1965-1966 vaig fer primer de comuns. L'any abans havia assistit a classes com a oient, mentre preparava el preuniversitari estudiant grec i llatí a l'Acadèmia Mentor; la torna que vaig haver d'assumir pel canvi del batxillerat de Ciències a Lletres al qual m'obligà la voluntat protectora dels meus pares, que desconfiaven de les humanitats. Havia estat una mena d'aprenentatge que facilità en gran mesura l'assimilació del nou món que s'obria davant dels meus ulls i la incorporació al moviment estudiantil. Durant els dos primers anys no vaig posar els peus al Departament i la biblioteca, tot i que, des de molt abans d'entrar a la Universitat, somiava amb ser arqueòleg i que tenia amics que ja cursaven assignatures i participaven en activitats. M'atreien més les assemblees, els debats, els seminaris de marxisme o sobre la *Nouvelle Vague*, les lectures de poetes com Natzim Ikmet, la vida al claustre i les discussions al bar.

Amb el tercer any de carrera, acabats els comuns, s'iniciava l'especialitat. Aquell estiu de 1967, Maluquer, convalescent d'una operació, havia aprofitat l'obligada immobilitat per escriure l'*Epigrafia prellatina de la Península Ibèrica*. El començament no va poder ser més afortunat, marcat pel viatge de professors i alumnes a les coves càntabres i asturianes i en el qual vàrem visitar les principals mostres de l'art rupestre franco-cantàbric. Però l'enlluernament pel paleolític no va resistir el poder d'atracció del Dr. Maluquer i la recerca de fragments del Vas dels Vaixells de Mas Boscà m'introduí en el món ibèric. El curs 1969-1970 acabava la carrera i, la tardor del mateix any, llegia la tesi de llicenciatura. Es presentà la possibilitat de cobrir una plaça d'ajudant, Maluquer no va voler haver de triar entre Vicenç Baldellou i jo i vàrem sortir del despatx amb un "S'ho fan entre vostès" i, com a amics que érem, ho decidírem allà mateix llençant una moneda a l'aire. Aquells tres anys com a professor ajudant contractat, 1970-1974, constitueixen un dels períodes de la meua vida en què amb més intensitat he viscut la recerca, dedicat quasi exclusivament a l'elaboració de la tesi doctoral, que defensaria el 1976. L'any 1974, movent els fils des de

Madrid, Maluquer envià Baldellou a Osca i a mi a Lleida com a funcionaris interins del cos facultatiu de conservadors de museus a l'espera de les oposicions que tindrien lloc poc després. La situació a Lleida era molt complicada —ara no toca explicar-la— i no vaig arribar a entrar oficialment en el museu que suposadament havia de dirigir; durant més d'un any vaig superar la depressiva situació, concentrant les energies en la redacció de la tesi, i, quan es presentà l'oportunitat d'incorporar-me a l'Estudi General de Lleida, quan els estudis universitaris de l'Autònoma van passar a dependre de la Universitat de Barcelona (1975), no ho vaig dubtar. Per a mi resultava molt més interessant el món universitari que el dels museus i el meu futur a Lleida en aquella situació era d'allò més negre; i, per si no n'hi hagués prou, les meves relacions amb les autoritats locals predemocràtiques encara havien empitjorat amb l'*affaire* de la plaça de Sant Joan. Maluquer, a qui se sol·licità un informe sobre les restes aparegudes durant la construcció de l'aparcament, féu costat a la meua interpretació. Encara que, com he recordat, va assumir i defensar la meua tesi, jo m'havia sortit del guió en no presentar-me a les oposicions i alguna cosa s'havia trencat. Però reculem uns anys i tornem a la situació general...

En el curs 1964-1965 la descomposició del falangista Sindicato Español Universitario (SEU) era total i l'intent de canvi no es féu esperar. El ministre d'Educación Nacional, Manuel Lora-Tamayo, creà per decret (abril de 1965) les Asociaciones Profesionales de Estudiantes (APE). Antoni Badia i Margarit ha recordat una informació poc coneguda: el ministre, que inauguraria el curs acadèmic 1967-1968 a Barcelona, li havia demanat informació, que Maluquer li hauria fornit, sobre les "Asociaciones Profesionales d'Estudiants" de la Universitat Autònoma de Barcelona (1934), coneixedor que l'experiència havia estat positiva. Per sorprendre que pugui semblar, la informació és coherent amb la reivindicació de la Universitat de l'etapa republicana que el futur degà de Lletres faria després en defensa del seu programa reformador; per altra banda, Lora-Tamayo va ser un ministre "aperturista" i el primer que, superat pels esdeveniments, s'atreu a presentar la dimissió a Franco. Però l'hàbit no fa el monjo, les APE no eren sinó un intent de desactivar el moviment sense trencar amb el SEU i foren rebutjades d'entrada pels estudiants. Les eleccions de les APE, malgrat les amenaces, van ser un fracàs total, mentre que les eleccions lliures van tenir una gran participació. S'iniciava així el procés constituent del Sindicat Democràtic d'Estudiants (SDEUB), que culminava amb l'assemblea dels Caputxins de Sarrià, el 9 de març de 1966, a la qual vaig assistir com a delegat de primer curs i subdelegat de la Facultat de Lletres i la Junta que encapçalava Paco Fernández Buey.

El rector Francisco García-Valdecasas, amb un llarg historial com a repressor i que s'havia estrenat al cap de poc de ser nomenat el juliol de 1965 expulsant Manuel Sacristán, ara s'encarregà sense escrúpols de reprimir el SDEUB amb l'expulsió de 266 alumnes i 69 professors. La història repressiva de García-Valdecasas assolí el màxim el curs 1966-1967 quan

va castigar amb la pèrdua de matrícula a la totalitat d'estudiants de la Universitat de Barcelona, sanció col·lectiva sense precedents. Les protestes contra la repressió acadèmica i policial van tenir aquell any un dels punts culminants pel seu ressò públic en la manifestació de capellans a la Via Laietana, davant de la Jefatura Superior de Policía. Inevitablement, l'activitat del SDEUB, mentre els seus delegats desfilaven a Madrid davant del Tribunal de Orden Público (TOP), des del primer moment, es va veure arrossegada i reduïda a una dinàmica reactiva antirepressiva i d'agitació política i el sindicat no va poder superar la contradicció que el feia tan vulnerable: ser visible —càrrecs representatius electes— i il·legal alhora. Les eleccions del curs 1967-1968, malgrat els nombrosos expedients d'inhabilitació, van suposar una alta participació, però la repressió i les escissions en els partits polítics antifranquistes el tocaren de mort.

El 10 d'octubre de 1968, Maluquer era nomenat degà de la Facultat i poc més d'un mes després, el 14 de novembre, es produïen els fets de la porta de Filosofia i Lletres que provocaren el primer intent de dimissió, retirada com a conseqüència de la declaració solidària de la Junta de Facultat del 18 de novembre. Encara era rector García-Valdecasas, que seria cessat un mes més tard i substituït per Manuel Albadalejo, de tarannà més moderat.

El 20 de gener de 1969 la mort de l'estudiant Enrique Ruano en una comissaria madrilenya i l'actuació cínica i intimidadora de Manuel Fraga Iribarne, llavors ministre d'Información y Turismo, varen provocar una gran agitació entre els universitaris. Estudiants de la Universitat de Barcelona assaltaren el Rectorat i el bust del general Franco i la bandera espanyola volaren per la finestra. El 24 de gener Franco declarava l'estat d'excepció durant uns mesos. Falangistes i tecnòcrates de l'Opus Dei mesuraven les respectives forces i, el novembre del mateix any, el ministre José Luis Villar Palasí nomenava rector l'inefable Fabián Estapé i promulgava la Ley General de Educación (1970) que obria certes expectatives.

Aquells fets, porta de Lletres i assalt al Rectorat, els vaig viure des de Palma com a soldat ras, pel fet d'estar fitxat (havia estat expedientat i després detingut durant una manifestació contra la guerra de Vietnam, fet que em va portar a Madrid davant del Tribunal de Orden Público), però sense patir més incomoditats. Des del Departament em van mimar perquè no perdés el curs i vaig aprovar totes les assignatures, tret d'història de Roma que impartia Ana M. Muñoz Amilibia i que va argumentar per suspendre'm —i era cert— que l'únic llibre que havia llegit era el *Kovaliov*, manual cèlebre de l'historiador soviètic Sergei Ivanovich Kovaliov. Fins i tot, durant el permís militar, em vaig poder incorporar a la campanya que Maluquer realitzà a la Cova dels Muricecs.

El degà Maluquer va recórrer el difícil camí en solitari i recordar-ho em genera sentiments contradictoris, en cap cas autocomplaents. En el fons necessitava sentir-se secundat i no renuncià mai a defensar les seves idees en assemblees sovint hostils, però, en el fons, el seu comportament era el d'un il·lustrat. La veritat és que el reconeixement indiscutible, la valoració del que realment va significar el

Pla Maluquer, va arribar després, convertint-lo en un referent. El professorat de la Facultat li donà suport després dels incidents a la porta de Lletres i, en l'escrit que hem reproduït, ell es refereix al fet que només “unos pocos numerarios” li neguen el suport; eren els catedràtics que sentien amenaçat el seu estatus, fins llavors intocable, i a qui els estudiants llençarien monedes, de vegades bosses de pintura, i sotmetrien a judicis simbòlics. A la Facultat de Lletres, van ser objecte d'accions de denúncia i d'escarni catedràtics com Antonio Palomeque, d'història universal, però el cas més sonat i repetit va ser el de Francisco Canals, de metafísica. No era el cas, òbviament, d'altres excel·lents professors, estimats i respectats, com José Manuel Blecuà, Francesc Gomà, Emili Lledó, Joan Vilà Valentí, del mateix Maluquer i de molts altres, amb independència que manifestessin o no les seves idees polítiques. Però comprometre's amb la reforma era una altra cosa per a uns estudiants que ens sentíem protagonistes de la història en la lluita contra la dictadura franquista. Respectàvem, estimàvem l'arqueòleg, però ens generava distància el degà. A aquesta incomprensió es referia en la carta quan afirmava: “Me gustaría mucho hablar con Vd. Si es posible que no sea ya demasiado tarde, pero vale la pena intentarlo.”

Dues anècdotes il·lustren d'alguna manera aquell distanciament, que es produïa en una doble i contradictòria direcció, amb el mestre i amb el mateix moviment estudiantil. La primera...

Entre el 17 de desembre de 1970 i el 15 de febrer de 1971 es produí la vaga de la Harry Walker. Els prop de sis-cents treballadors i treballadores de l'empresa Autoaccesorios Harry Walker varen protagonitzar durant seixanta-dos dies una vaga que constitueix una fita en el moviment obrer i sindicalista català dels setanta. Harry Walker en lluita va suscitar accions solidàries en grans empreses com Maquinista, Macosa, Pegaso, Cispalsa o Tèxtil Victòria i tingué ressò internacional a través de les filials a França i Itàlia. A Barcelona, la flama prengué igualment en els sectors on la resistència antifranquista es feia forta, als barris, les parròquies i entre els estudiants. La Universitat s'havia radicalitzat ràpidament i a l'enrocament esquerranista s'afegia el creixent radicalisme cultural. Els estudiants ja no érem aquells bons nois amb corbata i aquelles noies retratats i retratades en blanc i negre a la Caputxinada i que cantàvem seguint Xesco Boix les cançons de Joan Baez. L'SDEUB, moviment unitari, feia temps que, castigat per la repressió, havia cedit el pas als partits polítics d'esquerra radical, els grups sectaris, autoanomenats leninistes, trotskistes, maoistes o anarquistes, i a les formes clandestines de lluita; i la vaga coincidí amb el Consejo de Guerra Sumarísimo de Burgos contra militants d'ETA, de manera que els aldarulls i els enfrontaments eren el pa de cada dia. Quedaven molt lluny els dies que es discutia i votava en les assemblees si s'havien de secundar o no les vagues dels treballadors. La classe obrera mitificada era l'avantguarda de la revolució i, per a molts, no es tractava d'incendiàries proclames verbals: no van ser pocs els estudiants que abandonaren la universitat per la fàbrica com a expressió

de solidaritat revolucionària. En aquest context, en una reunió amb estudiants, Maluquer es va permetre una frivolitat, fent un joc de paraules simulant desconèixer Harry Walker i referint-se a Johnnie Walker, el conegut whisky escocès, que li va costar rebre crítiques escandalitzades i aparèixer denunciat en fulls volants.

La segona anècdota a la qual vull referir-me havia tingut lloc poc abans, concretament el 15 de maig de 1970. Feia uns mesos que jo havia tornat del servei militar i, en poc més d'un any, la universitat i el moviment estudiantil havien canviat molt, moltíssim. Van ser uns fets desmoralitzadors, tan vergonyosos com il·lustratius d'un moviment estudiantil que no es pot idealitzar i que llavors era una olla de grills que competien a veure qui la deia més grossa. Al carrer imposaven la seva llei els CHE, Comités de Huelga Estudiantiles, grupuscle de vida efímera, però amb gran capacitat d'acció i de provocació, que defensava que l'objectiu era l'abolició i no la reforma de la Universitat i considerava tota la resta de grups d'esquerra traïdors a la causa del proletariat. Doncs bé, els CHE van llançar una campanya d'expulsió de "los lacayos de la oligarquía" i un d'ells era el degà de Lletres. Aquell matí, un petit grup es va adreçar al deganat i després al departament on, afortunadament, Maluquer no hi era. L'acció, penosament esperpètica, va acabar al pati de Lletres amb reaccions de rebuig i els estudiants enfrontats entre ells, escridassant-se amb acusacions de neofeixistes, revisionistes, etc.

Fets com aquest devien produir desencís i, sobretot, cansament i el degà presentà la dimissió en més d'una oportunitat. Però el pitjor, acadèmicament parlant, encara havia d'arribar.

L'any 1973, de la mà de l'almirall Luis Carrero Blanco, president de Govern, arribà Julio Rodríguez, famós pel seu grotesc "calendario juliano", segons el qual els cursos acadèmics havien de coincidir amb els anys naturals, i substituïí Villar Palasí; la Universitat de Barcelona no va sortir molt millor parada i se li imposà com a rector-comissari Jorge Carreras Llansana. El nou ministre va ocupar la cartera uns mesos en ser cessat dies després de la mort de l'almirall, però va tenir temps per implantar el pla conegut popularment pel cognom del seu director general d'universitats, Luis Suárez, que significava la unificació dels plans d'estudi i suposà l'esfondrament del "pla Maluquer". La imposició d'un pla universitari retrògrad en la línia del que ell havia arraconat, va acabar forçant la seva dimissió, ara sí, definitiva. Ràpidament, Maluquer cercà nous reptes i el 1974 es feia càrrec de la Comisaría de Excavaciones Arqueológicas.

Post scriptum. Rellegint aquestes notes, confirmo el que em neguitejava en escriure-les: parlo massa de mi mateix. Però, ho advertia al començament, fugiré d'una perspectiva acadèmica... —deia— filtraré records des de la més absoluta subjectivitat... A més, s'ha d'assumir: l'omnipresència del mestre aquells anys de la meua vida era intensa, absoluta. Ho he reconegut en més d'una ocasió, vaig somiar moltes vegades més en el doctor Maluquer que en els meus pares...

Emili Junyent
Universitat de Lleida
ejunyent@historia.udl.cat